

1981: Ξεκινώντας από τη μέση

Ξύπνησα νωρίς εκείνο το πρωί της 25ης Ιουλίου του 1981. Ήταν τα 49α γενέθλιά μου. Σπάνια κανείς θα χαρακτήριζε τα 49 ορόσημο. Εγώ όμως, πριν καλά καλά ξυπνήσω, σκέφτηκα ότι αυτή τη φορά η φράση-κλισέ θα έβγαινε αληθινή: η σημερινή ημέρα θα ήταν πράγματι η αρχή της υπόλοιπης ζωής μου. Σε έξι ημέρες θα ήμουν άνεργος – από προσωπική επιλογή. Δεν το ονόμαζα, φυσικά, ανεργία. Προτιμούσα το «άνοιγα χαρτοφυλάκιο εργασιών», χρησιμοποιώντας με υπερηφάνεια τον όρο που εμπνεύστηκα πριν από μερικά χρόνια, για να περιγράψω τον τρόπο με τον οποίο, κατά τη γνώμη μου, όλο και περισσότεροι άνθρωποι θα ζούσαν ως το τέλος του 20ού αιώνα.

Ήταν πολύ παρακινδυνευμένο, τότε που η Θάτσερ ανέλαβε την πρωθυπουργία της Μ. Βρετανίας, να προβλέψει κανείς ότι μέχρι το έτος 2000 λιγότερο από το 50% του εργαζόμενου πληθυσμού θα εξακολουθούσε να δουλεύει σε παραδοσιακές εργασίες πλήρους απασχόλησης με τις λεγόμενες «συμβάσεις αορίστου χρόνου». Οι υπόλοιποι από μας θα δούλευαν είτε ως ελεύθεροι επαγγελματίες, είτε ως μερικής απασχόλησης, ίσως κάποιου είδους προσωρινοί ή απλώς άνεργοι. Θα χρειαζόμασταν, έλεγα, ένα χαρτοφυλάκιο με διαφορετικά είδη απασχόλησης, ή μια συλλογή από διαφορετικούς πελάτες, που θα μας εξασφάλιζαν τα προς το ζην. Μια πιο γεμάτη και έντονη ζωή προϋπέθετε την ύπαρξη ενός σύνθετου χαρτοφυλακίου, που θα περιελάμβανε διαφορετικές κατηγορίες εργασίας – πληρωμένη εργασία, δωρεάν εργασία, μελέτη ή εκπαίδευση, και επιπλέον (τόσο για τους άντρες όσο και για τις γυναίκες) τις απαραίτητες οικιακές εργασίες: το μαγείρεμα, το καθάρισμα και τη φροντίδα. Η φευγαλέα ισορροπία ανάμεσα στη δουλειά και τη ζωή, θα

ήταν ένα μείγμα από διαφορετικές μορφές εργασίας που θα διανθίζονταν από κάποιες στιγμές χαλάρωσης και διασκέδασης.

Ο κόσμος περιφρονούσε τις απόψεις μου: στελέχη επιχειρήσεων, πολιτικοί, πανεπιστημιακοί, όλοι. Με κοροΐδευαν για το σχόλιό μου, ότι οι «άντρες-νοικοκυρές» θα είχαν γίνει της μόδας στο τέλος του 20ού αιώνα. Το θατσερικό δόγμα για το επιχειρηματικό πνεύμα και την αυτοδυναμία υποτίθεται ότι θα δημιουργούσε μια ανθηρή οικονομία, με παραδοσιακές θέσεις εργασίας για οποιονδήποτε επιθυμούσε να δουλέψει. Σε περίπτωση αποτυχίας, η εναλλακτική πρόταση της σοσιαλιστικής παράταξης θα έβαζε τα δυνατά της για να μας επαναφέρει στον παράδεισο της πλήρους απασχόλησης, ακόμα και αν χρειαζόταν να καταφύγει στη λύση της απασχόλησης στο δημόσιο τομέα. Έγινε δημόσια συζήτηση για την εξεύρεση τρόπων που θα οδηγούσαν σε μια κοινά αποδεκτή λύση. Το ενδεχόμενο η επιθυμητή λύση, αυτή δηλαδή μιας κοινωνίας πλήρους απασχόλησης, να μην ήταν εφικτή, δεν θεωρήθηκε ποτέ άξιο συζήτησης.

Ανέφερα στους αμφισβητίες την περίπτωση του σαρανταοκτάχρονου στελέχους διαφημιστικής εταιρίας, ο οποίος μού παραπονιόταν ότι δεν υπήρχαν πλέον δουλειές για κάποιον σαν κι αυτόν στον –προκατειλημμένο κατά της ηλικίας– κόσμο της διαφήμισης. Αυτή η συζήτηση γινόταν στο σπίτι μου. Εκείνη τη στιγμή, εμφανίστηκε ο ηλεκτρολόγος που επισκεύαζε την καλωδίωση, για να μου πει ότι έπρεπε να φύγει, αλλά θα επέστρεφε μετά από μια εβδομάδα. «Λυπάμαι», μου είπε, βλέποντας το βλέμμα μου να σκοτεινιάζει από την απογοήτευση, «αλλά έχω πάρα πολλές δουλειές αυτή την εποχή».

Αυτό θα είναι το μέλλον, είπα στο συνομιλητή μου. Πολλές δουλειές σαν αυτές του ηλεκτρολόγου, δηλαδή πολλοί πελάτες για έναν ελεύθερο επαγγελματία και όλο και λιγότερες του τύπου που είχε συνηθίσει, όπου πουλούσε κανείς προκαταβολικά το χρόνο του και, αρκετά συχνά, πολλά χρόνια, σε μια και μόνη επιχείρηση.

Με άκουγε που μιλούσα, όπως και τόσοι άλλοι πριν από αυτόν, αλλά χωρίς να προσέχει αυτά που του έλεγα. Η υπαλληλική κοινωνία του 20ού αιώνα είχε αποδώσει αρκετά, ώστε να θεωρείται καλή – για τους περισσότερους παρείχε την ασφάλεια ενός σταθερού οικογενειακού εισοδήματος, ένα βολικό μηχανισμό είσπραξης φόρων, έναν τρόπο για να βάλεις την κοινωνία σε κουτιά και να γνωρίζεις κάθε στιγμή πού βρίσκεται ο καθένας. Ταυτόχρονα και τα ίδια τα άτομα γνώριζαν πού θα βρισκο-

νται και με τι θα ασχολούνται στο μέλλον. Η καριέρα σε μια επιχείρηση, ακόμα και αν χρειαζόταν να αλλάξει μια και δυο φορές στην πορεία, φαινόταν ότι ήταν ο βασικός δεσμός που απέτρεπε την κοινωνία από το να εκφυλιστεί σε ένα ιδιοτελές πεδίο μάχης, όπου ο καθένας θα κοίταζε μόνο τον εαυτό του, – κι ας ρημάξουν όλα τ' άλλα. Ο τελείως διαφορετικός κόσμος που προέβλεψα, ωστόσο, ήταν γεμάτος ανασφάλεια, αβεβαιότητα και φόβο για τους περισσότερους από μας. «Δεν τον θέλουμε αυτόν τον κόσμο», απαντούσαν οι άνθρωποι, και εύχονταν να μη συμβεί ποτέ. Το συμεριζόμουν. Ούτε σε μένα άρεσε απόλυτα το είδος του κόσμου που έβλεπα να αναδύεται, αλλά το να απεύχομαι το κακό δεν μπορούσε να προσφέρει καμιά ιδιαίτερη βοήθεια. Έβρισκα παρηγοριά στην παρατήρηση του φιλοσόφου Αρθούρου Σοπενχάουερ, ότι η αλήθεια περνά από τρία στάδια πριν λάμψει. Στην αρχή τη γελοιοποιούν. Στη συνέχεια της αντιστέκονται. Τέλος, την αποδέχονται ως αυταπόδεικτη.

Όπως αποδείχτηκε, μέχρι το 2000 το εργατικό δυναμικό της Μ. Βρετανίας σε θέσεις πλήρους απασχόλησης με συμβάσεις αορίστου χρόνου είχε πέσει στο 40%, ενώ στο BBC προβάλλονταν προγράμματα με θέμα «Τι επιφυλάσσει το μέλλον στους άντρες;», αφού οι γυναίκες εμφανίζονταν να κάνουν τα πάντα εκτός από τα συμβατικά επαγγέλματα. Η έννοια της πλήρους απασχόλησης είχε επαναπροσδιοριστεί, ώστε να αναφέρεται σε λιγότερο από το 5% του αυτο-αναγγελλόμενου εργατικού δυναμικού. Το τι έκαναν ή δεν έκαναν όλοι οι υπόλοιποι, δεν είχε καμιά σημασία. Ήδη από το 1996, το 67% των βρετανικών επιχειρήσεων είχε έναν μόνο υπάλληλο, τον ιδιοκτήτη, ενώ το 1994 ο αριθμός των μικρών επιχειρήσεων, που απασχολούσαν λιγότερα από 5 άτομα, έφθασε στο 89% του συνόλου των επιχειρήσεων. Για να το πούμε πιο αδρά, μόνο το 11% των επιχειρήσεων απασχολούσε περισσότερα από πέντε άτομα!

Επιστρέφοντας όμως στο 1981, είχα αποφασίσει ότι οι προφητείες δεν αρκούσαν. Όφειλα να δοκιμάσω αυτά που δίδασκα τόσο καιρό και να ανακαλύψω τι σημαίνει να εγκαταλείπεις την ασφάλεια που σου παρέχει μια επιχείρηση και να τα βγάζεις πέρα μόνος σου. Είχα αποφασίσει να γίνω αυτό που ονόμαζα «ψύλλος» έξω από τον κόσμο των ελεφάντων, δηλαδή τις μεγάλες επιχειρήσεις που τον 20ό αιώνα είχαν αποτελέσει τους στυλοβάτες της κοινωνίας των υπαλλήλων. Οι ψύλλοι είναι οι ανεξάρτητοι επαγγελματίες, κάποιοι με τις προσωπικές τους μικρές επιχειρήσεις, και κάποιοι άλλοι που δουλεύουν μεμονωμένα ή σε συνεταιρισμούς.

Οι ελέφαντες και οι ψύλλοι είναι μια περίεργη μεταφορική έκφραση εξίσου μη κολακευτική και για τα δυο μέρη. Την ανακάλυψα εντελώς τυχαία, όταν, κατά τη διάρκεια μιας διάλεξης, αναζητούσα έναν τρόπο για να εξηγήσω το λόγο για τον οποίο οι μεγάλες επιχειρήσεις χρειάζονταν ενθουσιώδη άτομα ή ομάδες, για να παρουσιάσουν τις καινοτομίες και ιδέες που ήταν απαραίτητες για την επιβίωσή τους. Μετά τη διάλεξη έμεινα έκπληκτος από τον αριθμό των ατόμων που με πλησίασαν, είτε για να ισχυριστούν ότι είναι οι ίδιοι ψύλλοι, είτε για να θρηνηλογήσουν για το βαρύ βηματισμό του ελέφαντα για τον οποίο εργάζονταν. Η μεταφορά, απ' ό,τι φαίνεται, είχε λειτουργήσει σωστά στο μυαλό τους, και γι' αυτό το λόγο την υιοθέτησα έκτοτε. Όπως όμως συμβαίνει με κάθε μεταφορική έκφραση, δεν θα έπρεπε να φτάσει στα άκρα. Ήταν χρήσιμη για να προκαλεί την προσοχή του συνομιλητή. Δεν αποτελούσε όμως από μόνη της τη συνταγή για την εξεύρεση λύσεων, αλλά ως γενική περιγραφή ενός τμήματος της σύγχρονης κοινωνίας, εκπλήρωνε το σκοπό της.

Για παράδειγμα, οι ελέφαντες είναι αυτοί που κερδίζουν την προσοχή όλων, ενώ οι περισσότεροι άνθρωποι δουλεύουν ως ψύλλοι ή για μια εταιρία ψύλλων. Συγκεκριμένα, πιο πολλοί άνθρωποι δουλεύουν σε εστιατόρια με εθνικές κουζίνες στη Βρετανία, από όσους δουλεύουν στη βιομηχανία σιδήρου, άνθρακα, σε ναυπηγεία και στις αυτοκινητοβιομηχανίες συνολικά. Αυτοί οι τεράστιοι ελέφαντες του παρελθόντος έχουν παραγκωνιστεί από εταιρίες ψύλλων, καθώς η οικονομία πέρασε από τη βιομηχανία στις υπηρεσίες. Είναι ένας καινούργιος κόσμος.

Θα ήταν ένας καινούργιος κόσμος και για μένα τον ίδιο, αφού αποφάσισα να ανταλλάξω την ασφάλεια με την ελευθερία.

Είχα την τύχη να δουλέψω για δέκα χρόνια σε έναν από τους μεγαλύτερους εμπορικούς ελέφαντες –στον Όμιλο της Royal Dutch Shell– που σηματοδότησε την πρώτη μου μέρα στη δουλειά, παρουσιάζοντάς μου λεπτομερώς το συνταξιοδοτικό τους πρόγραμμα, θέλοντας με αυτόν τον τρόπο να υπογραμμίσουν την πρόθεσή τους να με απασχολήσουν σε όλη την υπόλοιπη επαγγελματική μου ζωή. Τους εγκατέλειψα για τον εξίσου ασφαλή κόσμο του πανεπιστημίου, όπου η «μονιμότητα», εκείνη την εποχή, σήμαινε το διά βίου δικαίωμα στη διδασκαλία μέχρι τη σύνταξη, ανεξάρτητα από το πόσο ριζοσπαστικές ή αναχρονιστικές ήταν οι απόψεις σου. Από εκεί έφυγα για να δουλέψω στο Κάστρο του Windsor, όπου η μονιμότητα και η συνέχεια ήταν χαρακτηριστικά απόλυτα συνυφασμένα με το ίδιο το μέρος.

Έτσι, λοιπόν, εκείνο το πρωινό, καθώς ήμουν ξαπλωμένος στο κρεβάτι, παρατηρούσα τις νότες που ήταν ζωγραφισμένες στον τοίχο από ένα διευθυντή εκκλησιαστικής χορωδίας του 16ου αιώνα. Κοιμόμουν σε ένα τμήμα του κτιρίου που αρχικά αποτελούσε, από τον 13ο αιώνα, την κατοικία, ή καλύτερα το παλάτι, του Ερρίκου Γ'. Οι αίθουσες είχαν αργότερα μετατραπεί σε Ωδείο για το παρεκκλήσι του Αγ. Γεωργίου. Σήμερα αποτελούσε την προσωρινή μου κατοικία, αφού τα τελευταία τέσσερα χρόνια δούλευα ως Διευθυντής του Ιδρύματος του Αγ. Γεωργίου, ενός μικρού κέντρου μελετών και συνεδρίων μέσα στο Κάστρο, αφιερωμένου σε συζητήσεις θεμάτων ηθικής της κοινωνίας, καθώς και στην προετοιμασία των κληρικών για την ανάληψη ανώτερων ρόλων στην εκκλησία. Στην αίθουσα συνεδρίων του κέντρου, όπως έλεγα στους συμμετέχοντες, είχε κάποτε δοθεί μια παράσταση του έργου *Οι εύθυμες χήρες του Windsor* από τον ίδιο τον Γουίλιαμ Σαίξπηρ, προς τιμήν της βασίλισσας Ελισάβετ Α'.

Όταν ο Υπεύθυνος Εργασιών του Κάστρου μου έδωσε ένα τεράστιο κλειδί που μου επέτρεπε την πρόσβαση σε μια απαγορευμένη πλευρά του κτιρίου, μου ζήτησε να υπογράψω σε ένα μεγάλο δερματόδετο τόμο. «Σας παρακαλώ πολύ, να μην ξεχάσετε να σημειώσετε και την πλήρη χρονολογία», μου είπε. «Υπάρχει ο κίνδυνος να μπερδέψουμε τους αιώνες σε αυτό το μέρος». Οι εφημέριοι του παρεκκλησίου του Αγ. Γεωργίου είχαν μέχρι πρόσφατα το δικαίωμα να διατηρούν εφ' όρου ζωής τα σπίτια και τις θέσεις τους, όχι μόνον έως ότου βγουν στη σύνταξη, αλλά ως το θάνατό τους. Το Κάστρο του Windsor υπάρχει από πολύ παλιά, και σκοπεύει να παραμείνει ως έχει.

Ως ένας βράχος αμετάβλητος στο χρόνο, είναι ένα καλό σημείο από το οποίο μπορείς να παρατηρήσεις τις αλλαγές του έξω κόσμου. Όμως το 1981 σκέφτηκα πως έφθασε η ώρα μου να εγκαταλείψω την ασφάλειά του και να δοκιμάσω την τύχη μου εκτός, πριν μετατραπώ και εγώ σε απολίθωμα και δεν μπορώ να επιβιώσω αλλού. Δεν είχα καθόλου αποταμιεύσεις, αντιθέτως είχα μια υποθήκη, μια σύζυγο, δυο παιδιά στην εφηβεία, και πολύ μικρή προϋπηρεσία στις διάφορες επιχειρήσεις από όπου πέρασα, ώστε να μου εξασφαλίσουν μια αξιοπρεπή σύνταξη. Το έβλεπα καθαρά, πως η ζωή μου θα γινόταν λιγάκι αβέβαιη, καθώς το μόνο που γνώριζα να κάνω, ήταν να γράφω και να μιλώ. Ίσως, σκεφτόμουν εκείνο το πρωί, η αυθόρμητη παραίτησή μου να ήταν λίγο επιπόλαιη, καθώς υπαγορεύτηκε από τις μαζοχιστικές μου τάσεις να κάνω

πράξη όσα πρέσβευα, από την επιθυμία μου να εγκαταλείψω τον κόσμο των ελεφάντων και των μεγάλων μαχών, για να γίνω ένας ψύλλος, ένας μοναχικός πολεμιστής, ο οποίος, όπως προέβλεπα, θα αποτελούσε τον συνεχώς αυξανόμενο πληθυσμό του μέλλοντος.

Όυτε η μέχρι τότε πορεία της ζωής μου με είχε προετοιμάσει για το μεγάλο βήμα προς την ανεξαρτησία, που ετοιμαζόμουν να κάνω. Πράγματι, καθώς αναλογιζόμουν τα παιδικά μου χρόνια σε ένα πρεσβυτέριο στην ιρλανδική εξοχή, τη μόρφωσή μου στο καλύτερο (ή μήπως στο χειρότερο;) βρετανικό δημόσιο σχολείο και στις παραδόσεις του Oxbridge, καθώς επίσης την επαγγελματική μου εμπειρία σε μια πολυεθνική, η οποία αρκετά συχνά έμοιαζε να διαμορφώνεται ως μείγμα του βρετανικού στρατού και του δημόσιου τομέα, συνειδητοποιούσα ότι κανένα από αυτά δεν θα με βοηθούσε να αντιμετωπίσω τις νέες προκλήσεις. Ακόμα και η συνεισφορά μου στην ίδρυση μιας σχολής διοίκησης επιχειρήσεων, μου φαινόταν πως δεν είχε καμιά απολύτως σχέση με τον κόσμο που εκτεινόταν μπροστά μας.

Όλα αυτά συνέβησαν πριν από 20 χρόνια. Το βιβλίο αυτό αποτελεί, εν μέρει, τις προσωπικές μου απόψεις για τις αλλαγές που συντελέστηκαν στον κόσμο, καθώς και γι' αυτές που μέλλουν να γίνουν, με τόσο ταχείς ρυθμούς μάλιστα, ώστε αρκετά από αυτά που αναφέρω ως ριζοσπαστικά καθώς γράφω το βιβλίο να θεωρούνται απαρχαιωμένα όταν θα το διαβάσετε. Ο κομμουνισμός αποτελούσε ήδη μια αποτυχημένη ιδεολογία το 1981, κανείς, ωστόσο, δεν μπορούσε να προβλέψει την πτώση του τείχους του Βερολίνου και την κατάρρευση της Σοβιετικής Αυτοκρατορίας. Το αποτέλεσμα ήταν η θριαμβευτική επικράτηση του καπιταλισμού που δημιούργησε νέα διλήμματα, δίνοντας στο χρήμα τον κεντρικό ρόλο και αλλάζοντας πολλές από τις προτεραιότητές μας.

Το 1981, το Internet και ο παγκόσμιος χώρος του Διαδικτύου, ήταν όροι που δεν είχαν καμιά θέση στις συζητήσεις μας στο κάστρο του Windsor – πράγματι, ο όρος Διαδίκτυο, δεν ήταν καν μια αναλαμπή στο μυαλό του Tim Berners Lee, του Εγγλέζου που το επινόησε και το πρόσφερε δωρεάν στον κόσμο, 10 χρόνια αργότερα. Επρόκειτο, ωστόσο, για δυο από τις κυριότερες δυνάμεις που άλλαξαν τη ζωή, τόσο των ψύλλων όσο και των ελεφάντων, με τρόπους ασύλληπτους για τον κοινό νου πριν από 20 χρόνια, ενώ ο Berners Lee ισχυρίζεται σήμερα, ότι οι επικείμενες εξελίξεις θα είναι περισσότερο συναρπαστικές. Με αυτή την προοπτική θα ήταν επικίνδυνο, ή ίσως και ανόητο, να προσπαθήσει

κανείς να ατενίσει τα επόμενα 20 χρόνια. Ατενίζοντας όμως ανάστροφα, θα μπορούσα να ισχυριστώ ότι το μόνο που κατάφεραν αυτά τα βαρυσήμαντα γεγονότα, ήταν να επιταχύνουν τις πιθανές αλλαγές της ζωής μας, εκείνες που συζητούσαμε το 1981.

Θυμάμαι τον Kingman Brewster, τον τότε Αμερικανό πρεσβευτή στην Αυλή του St James, που μόλις είχε παραιτηθεί από το αξίωμα του προέδρου του Πανεπιστημίου του Yale, ο οποίος αναρωτιόταν, σε μια διάλεξη εκείνης της χρονιάς, σχετικά με το ποιοι θα ήταν οι θεματοφύλακες του μέλλοντός μας. Ήταν ένας καλός και στομφώδης τρόπος για να αναρωτηθεί κανείς κατά πόσο η ενασχόλησή μας με βραχυπρόθεσμα οικονομικά θέματα, που αφορούν τόσο την κοινωνία, όσο και την προσωπική μας ζωή, δεν θα μας εμπόδιζε να δούμε καθαρά άλλα, περισσότερο ουσιαστικά ζητήματα, για το νόημα της επιτυχίας, το είδος της κοινωνίας που θα θέλαμε να κληροδοτήσουμε στα εγγόνια μας, καθώς και τη δική μας ευθύνη σε όλα αυτά. Παρά το γεγονός ότι ο ορίζοντας έχει στενέψει ακόμα περισσότερο και η οικονομία αποτελεί πλέον το κυρίαρχο ζήτημα, οι πιο πάνω ερωτήσεις εξακολουθούν να μην έχουν βρει ακόμα την απάντησή τους.

Γεννήθηκα στην Ιρλανδία, όταν η χώρα ήταν ακόμα φτωχή και καθοδηγούμενη από τους κληρικούς, όπου ο χρόνος έμοιαζε ελαστικός και οι συζητήσεις ατελείωτες. Τώρα πανηγυρίζει για τον τίτλο του «Οικονομικού Τίγρη των Κελτών». Η γενέτειρά μου, το Δουβλίνο, σφύζει από ζωή. Εγώ όμως βλέπω ένα μόνιμο κυκλοφοριακό κομπούζιο που μολύνει την ατμόσφαιρα, τους ανθρώπους να βασανίζονται, και το γεύμα τους να είναι πλέον ένα σάντουιτς στο πόδι και όχι το ευχάριστο διάλειμμα του παρελθόντος. Οι Ιρλανδοί που αποφασίζουν να επιστρέψουν στο Δουβλίνο βρίσκουν τις τιμές των σπιτιών στα ύψη, με αποτέλεσμα να αναγκάζονται να ζουν αρκετά μακριά από την πόλη, και να συμβάλλουν και αυτοί με τη σειρά τους στις ατελείωτες καθημερινές ουρές αυτοκινήτων. «Αυτή η χώρα δεν έχει καμιά σχέση με την Ιρλανδία που γνωρίζαμε», θρηνηλογούν. «Δεν υπάρχει πλέον χρόνος για κουβέντα, ενώ η οικιστική ανάπτυξη των προαστίων έπνιξε τα παλιά πράσινα λιβάδια. Είναι σαν μία οποιαδήποτε άλλη καταναλωτική κοινωνία». Ναι, αλλά οι άνθρωποι, τουλάχιστον οι περισσότεροι, έχουν τώρα πολλά περισσότερα χρήματα να ξοδέψουν. Καλό δεν είναι αυτό; Δεν είμαι σίγουρος.

Θυμάμαι τον καθηγητή μου της Οικονομίας, έναν Κεντροευρωπαίο, ο οποίος είχε εγκατασταθεί στην Αμερική, που έλεγε ότι ήταν πολύ πιο

συναρπαστικό να εργάζεσαι σε μια χώρα με ανθηρή οικονομία, αλλά θα προτιμούσε να ζει σε τόπους όπου η οικονομία είναι σε ύφεση. «Μπορείς πάντα να βρεις ταξί ή τραπέζι σε ένα εστιατόριο, το θέατρο είναι καλύτερο και οι συζητήσεις πιο φιλοσοφικές. Σου μένει πάντα χρόνος για να ζήσεις». Η πρόοδος ήταν πάντα ένα δύσκολο θέμα, και τότε και τώρα, και δεν πιστεύω ότι οι τεχνολογικές εξελίξεις θα μας απαλλάξουν από αυτά τα διλήμματα.

Ίσως, μάλιστα, αυτά τα διλήμματα να γίνουν ακόμα πιο δύσκολα. Όλοι πιστεύαμε ότι η εφαρμογή της τεχνολογίας στην παραγωγική διαδικασία θα οδηγούσε στην αύξηση του ελεύθερου χρόνου μας. Αντίθετα, αναλωνόμαστε στη δουλειά περισσότερο από ποτέ. Δεν αρκεί η εργασία να μας εξασφαλίζει τα προς το ζην, θα πρέπει ταυτόχρονα να δίνει νόημα στη ζωή όλων εμάς των εργασιομανών. Μπορεί η εργασία να αντεπεξέλθει στην πρόκληση, ή θα ανακαλύψουμε στο τέλος ότι ο επιτυχημένος καπιταλισμός τελικά είναι μια μεγάλη απογοήτευση;

Ήταν ήδη φανερό, εδώ και 20 χρόνια, ότι οι πλείστοι από μας θα ζούσαμε περισσότερο και υγιέστεροι, ενώ η επαγγελματική μας καριέρα θα συρρικνωνόταν διαρκώς. Κανείς, ωστόσο, δεν μπορούσε να προβλέψει ότι οι Αμερικανοί πρόεδροι θα συνταξιοδοτούνταν στα πενήντα τους, έχοντας κερδίσει την προεδρία για δυο συνεχόμενες τετραετίες, ή ότι κάποιος θα γινόταν αρχηγός των Συντηρητικών της Βρετανίας στα τριάντα του. Όταν δούλευα για τη Shell, και πήρα στα χέρια μου το συνταξιοδοτικό τους πρόγραμμα, τότε στα 1956, μου είπαν ότι, σύμφωνα με τις μέχρι τότε στατιστικές, το πιθανότερο ήταν να ζήσω μόνο 18 μήνες μετά τη συνταξιοδότησή μου – και πράγματι, ο πατέρας μου πέθανε 20 μόλις μήνες αφότου βγήκε στη σύνταξη.

Το 1981 όμως, το χρονικό διάστημα ανάμεσα στη συνταξιοδότηση και το θάνατο είχε αυξηθεί για τους περισσότερους από μας από 18 μήνες σε 18 χρόνια, διάστημα που ήταν δύσκολο να καλυφθεί μόνον από τηλεόραση, κρουαζιέρες και γκολφ – όχι ότι κανένα κρατικό συνταξιοδοτικό πρόγραμμα θα επέτρεπε τέτοιου είδους απολαύσεις! Υιοθετήσαμε τον όρο Τρίτη Ηλικία για να προσδώσουμε σε αυτό το διάστημα έναν τόνο αισιοδοξίας. Ονοματίζοντας όμως κάτι, δεν σημαίνει ότι γνωρίζουμε, έστω και κατά διάνοια, τι θα κάνουμε με αυτά τα έξτρα 20 χρόνια – ίσως και περισσότερα – ούτε με ποιο τρόπο θα τα χρηματοδοτήσουμε.

Πριν από 20 χρόνια, ήταν επίσης φανερό ότι καθώς οι επιχειρήσεις θα γιγαντώνονταν, θα αποτελούνταν από όλο και μικρότερα τμήματα.

Πίστευαν ότι έπρεπε να έχουν τοπικό χαρακτήρα, προκειμένου να επιτύχουν σε παγκόσμια κλίμακα. Αυτό μπορεί να ακούγεται ωραίο, ωστόσο η επίτευξη των στόχων προϋποθέτει την αναθεώρηση του τρόπου λειτουργίας των μεγάλων επιχειρήσεων – του τρόπου με τον οποίο οι ελέφαντες λειτουργούν. Το κέντρο δεν μπορούσε πλέον να υπαγορεύει τα πάντα, όπως έκανε στο παρελθόν.

Στην αρχή της καριέρας μου στη Shell, ήμουν υπεύθυνος για την προώθηση των προϊόντων τους στην περιοχή Sarawak του Βόρνεο. Ήταν, εκείνη την εποχή, μια χώρα γεμάτη ποτάμια και ελάχιστους δρόμους. Η βενζίνη χρησιμοποιούταν ως καύσιμο για τις εξωλέμβιους των σκαφών, και όχι για τα αυτοκίνητα. Τα εγχειρίδια λειτουργίας των σταθμών ανεφοδιασμού βενζίνης, ο σχεδιασμός των κτιρίων και το στυλ της εμφάνισής τους, το υλικό του μάρκετινγκ αλλά και τα έντυπα αναφοράς προς τη διοίκηση, όλα σχεδιάζονταν στο Λονδίνο από ανθρώπους που δεν μπορούσαν να συλλάβουν τον τρόπο ζωής ή τη μορφή ενός σταθμού ανεφοδιασμού βενζίνης σε έναν κόσμο γεμάτο ποτάμια. Έπρεπε να φτιάξω τα δικά μου σχέδια, και ήλπιζα ότι κανείς δεν θα ερχόταν να με ελέγξει. Η εμπειρία αυτή τουλάχιστον με ενθάρρυνε να αναλάβω πρωτοβουλίες, αλλά ταυτόχρονα μου δίδαξε από πολύ νωρίς τη ματαιότητα του να προσπαθείς να διοικήσεις τον κόσμο ολόκληρο από το Λονδίνο.

Ήταν επίσης σαφές, ήδη από τότε, ότι οι προσπάθειες των μεγάλων επιχειρήσεων να τα κάνουν όλα μόνες τους εξελίσσονταν σε υπερβολικά ακριβές και πολύπλοκες. Γν' άλλη μια φορά, οι κεντρικές διοικήσεις συνειδητοποιούσαν την ανάγκη να εγκαταλείψουν τον έλεγχο κάποιων λειτουργιών. Αυτό οι επιχειρήσεις το αποκάλεσαν «ανάθεση σε τρίτους» (outsourcing), ή «μείωση προσωπικού» (downsizing) και απήλαυσαν τη μείωση του κόστους που επετεύχθη. Εγώ όμως προωθούσα κάτι τελείως διαφορετικό, αυτό που ονόμαζα Επιχείρηση Τριφύλλι – μια επιχείρηση που αποτελούνταν από τρία ολοκληρωμένα φύλλα καθένα από τα οποία αποτελούσε τον κεντρικό πυρήνα, την εργολαβική περίμετρο και το υποστηρικτικό εργατικό δυναμικό; αντίστοιχα. Ήταν ένα σχήμα, το οποίο υποστήριξα πως κατάφερε να ενσωματώσει την απαραίτητη ευελιξία σε ένα επιχειρηματικό σύνολο. Το τριφύλλι, επεσήμανα, αποτελείται από τρία φύλλα άρρηκτα δεμένα μεταξύ τους σε ένα. Αυτός ήταν, εξάλλου, και ο λόγος για τον οποίο ο Άγιος Πατριμπος χρησιμοποιούσε το παράδειγμα του τριφυλλιού για να περιγράψει την Αγία Τριάδα του χριστιανικού δόγματος – τρία πρόσωπα του Θεού σε έναν Θεό. Ανησυχούσα όταν έβλεπα τις διοικήσεις,

στη βιασύνη τους να μειώσουν το προσωπικό των επιχειρήσεων για να εξοικονομήσουν χρήματα, να απομακρύνονται όλο και πιο πολύ από την έννοια του «ανήκειν», που είχε καλλιεργηθεί από τις παλιότερες επιχειρήσεις· ήμουν σίγουρος ότι μια μέρα θα μετάνιωσαν γι' αυτή τους την επιλογή. Αυτή η ανησυχία ακόμα και σήμερα θεωρείται ψύλλος στ' άχυρα.

Στις μέρες μας, η άποψη ότι οποιαδήποτε επιχείρηση μπορεί να κάνει οτιδήποτε, βασιζόμενη στις δυνάμεις της και μόνο, ακούγεται ως ακριβή αλαζονεία. Οι συνεργασίες και οι συμμαχίες είναι πλέον της μόδας –στις αεροπορικές επιχειρήσεις αυτό μεταφράζεται ως κοινοί αριθμοί πτήσεων, στις αυτοκινητοβιομηχανίες ως κοινοπρακτικές προμήθειες– οι ελέφαντες παντρεύονται τους ανταγωνιστές τους ελέφαντες, προκειμένου να έχουν το πάνω χέρι, ή να μοιραστούν το κόστος της έρευνας και ανάπτυξης, και όλα αυτά απείρως ευκολότερα μέσω του Διαδικτύου. Ένας κόσμος γεμάτος θαυμαστά πράγματα, αν ανήκεις σε αυτόν. Και όμως, η νέα κατάσταση των πραγμάτων το μόνο που κάνει είναι να επαναφέρει, ως επείγοντα, τα παλιά αναπάντητα ερωτήματα – πώς διοικείς κάτι το οποίο δεν ελέγχεις πλήρως; Ή, πώς να εμπιστευτείς κάποιον που δεν έχεις ξαναδεί ποτέ; Ή, πώς να ανήκεις σε κάτι που μοιάζει περισσότερο με ένα πακέτο συμβόλαια παρά με μια εκτεταμένη οικογένεια με ένα σπίτι;

Με τι θα μοιάζει ο κόσμος της εργασίας στην «ηλεκτρονική» εποχή, την e-εποχή, με το νέο μείγμα ψύλλων και ελεφάντων, όπου κατά τη γνώμη μου οι ψύλλοι θα είναι πολύ περισσότεροι, ενώ οι ελέφαντες θα είναι λιγότεροι αλλά ακόμη ισχυρότεροι; Ποιο είναι το μέλλον του καπιταλισμού και πώς θα διαφοροποιηθεί, με δεδομένο ότι η γνώση και η τεχνογνωσία έχουν πλέον μεγαλύτερη αξία από τη γη ή οτιδήποτε άλλο μπορείς να δεις ή να μετρήσεις; Πώς θα χειριστούμε τις νέες, διαρκώς επεκτεινόμενες επιχειρήσεις, και ποιον θα θεωρήσουμε υπεύθυνο γι' αυτές, λαμβάνοντας υπόψιν το γεγονός ότι οι περισσότερες από αυτές έχουν μεγαλύτερα έσοδα από τα περισσότερα κράτη; Πώς θα μπορέσει η κοινωνία να προσαρμοστεί σε έναν εικονικό κόσμο, όπου τα φυσικά σύνορα έχουν διαβρωθεί από το Διαδίκτυο; Πώς θα γίνεται η είσπραξη των φόρων; Θα καταφέρει να επιβιώσει η έννοια του εθνικού κράτους, ή θα δούμε τις κοινωνίες να γίνονται όπως οι επιχειρήσεις – να γίνονται δηλαδή ταυτόχρονα μεγαλύτερες αλλά και μικρότερες;

Όπως ακριβώς πριν από 20 χρόνια, τα σημάδια ήταν ορατά σε εκείνους που ήθελαν να τα δουν, έτσι, πιστεύω, και σήμερα, μπορούμε να

φανταστούμε πώς θα είναι ο νέος καπιταλιστικός κόσμος, ακόμα και αν χρειαστούν άλλα 20 χρόνια για να ωριμάσει. Μπορεί να μη μας αρέσει αυτό που βλέπουμε να έρχεται, θα ήμαστε όμως ανόητοι αν πιστεύαμε ότι μπορούμε να σχεδιάσουμε τη ζωή μας, αλλά και αυτή των παιδιών μας, χωρίς να λάβουμε υπόψιν το σχήμα της σκηνής πάνω στην οποία εμείς και εκείνοι θα στεκόμαστε.

Ο γιος μας είναι ηθοποιός. Αφιέρωσε τρία χρόνια από τη ζωή του σε μια σχολή ηθοποιίας για να μάθει, στην κυριολεξία, πώς στέκεται κανείς σε μια σκηνή και απευθύνεται στο κοινό που τον παρακολουθεί. Μετά την αποφοίτησή του, συνειδητοποίησε αρκετά γρήγορα ότι όσο και αν το θέατρο αποτελούσε τη μεγάλη του αγάπη, θα έπρεπε κατά βάση να εργαστεί στην τηλεόραση και τον κινηματογράφο, προκειμένου να εξασφαλίσει τα προς το ζην. Αυτό, όμως, προϋποθέτει διαφορετικές ικανότητες από εκείνες που απαιτούνται στο θέατρο, τις οποίες κανείς δεν θεώρησε απαραίτητο να του τις διδάξει όσο ήταν στη σχολή. Είναι παράλογο και άσκοπο να προετοιμάζεται κανείς για έναν κόσμο όπως κάποτε υπήρξε, ή όπως θα τον ήθελες να είναι, όταν η πραγματικότητα αποδεικνύεται τόσο διαφορετική. Και είναι σίγουρα ανήθικο να διδάσκεις σε άλλους έναν τρόπο ζωής που είναι αδύνατον να ακολουθήσεις, είτε πρόκειται για μια σχολή ηθοποιίας ή για οπουδήποτε αλλού.

Η δική μου εκπαίδευση ήταν επίσης ένα κειμήλιο του παρελθόντος, εντελώς ακατάλληλη για τη ζωή την οποία θα ακολουθούσα ως ψύλλος. Παρακάτω στο βιβλίο περιγράφω με μεγαλύτερη λεπτομέρεια τις διαφορετικές πτυχές αυτής της ζωής. Είμαι, ωστόσο, πεπεισμένος, ότι δεν υπάρχει καμιά πραγματική εκλογή για τους περισσότερους από εμάς. Όλοι μας θα πρέπει να ζήσουμε, τουλάχιστον για κάποιο διάστημα, ως ψύλλοι, ως ανεξάρτητοι ηθοποιοί στη ζωή. Στην πραγματικότητα, καθώς τα πλούτη των επιχειρήσεων θα επενδυθούν σε μεμονωμένα άτομα, ανάλογα με τη γνώση τους, ακόμα και οι ελέφαντες μπορούν κάποια στιγμή να θεωρηθούν ως κοινωνίες ανεξάρτητων ψύλλων – μια εμφανώς υγιέστερη εξέλιξη από το να θεωρούμε τις επιχειρήσεις ως συναθροίσεις ανθρώπινου δυναμικού οι οποίες ανήκουν στους μετόχους.

Θα διαβάσετε αρκετά για μένα σε αυτό το βιβλίο. Αποτελεί, εν μέρει, την αυτοβιογραφία μου. Οι αυτοβιογραφίες συχνά γράφονται από χόμπι, σε μια προσπάθεια να ικανοποιηθεί μια βαθύτερη ανάγκη του εαυτού μας, και με σκοπό να διαβαστούν από τους απογόνους μας, μετά το θάνατό μας. Δεν πρόρεσα όμως να βρω κάποιον καλύτερο τρόπο

για να περιγράψω τη μετάβαση από τον κόσμο των μεγάλων επιχειρήσεων στη ζωή ενός ελεύθερου επαγγελματία, παρά μόνον εξιστορώντας τα προσωπικά μου βιώματα. Μέσα στα επόμενα χρόνια, πολλοί από εμάς θα αναγκαστούν να περάσουν από την κοινωνία των ελεφάντων σε αυτή των ανεξάρτητων ψύλλων. Για κάποιους θα γίνει πολύ νωρίτερα, γι' άλλους θα γίνει αργότερα. Κάποιοι θα επιλέξουν να περάσουν ολόκληρη τη ζωή τους ως ψύλλοι, εκτιμώντας την ελευθερία της ανεξαρτησίας σε σχέση με την αμφίβολη ασφάλεια που προσφέρει η εργασία του μισθωτού. Ελπίζω η εμπειρία μου από αυτού του είδους τη ζωή να τους βοηθήσει ώστε η δική τους εμπειρία να γίνει πιο ήρεμη, το μέλλον τους να είναι περισσότερο συναρπαστικό και η ζωή τους να αξίζει τελικά τον κόπο.

Για παράδειγμα, πώς συνυπάρχουν οι ψύλλοι; Την εποχή που δούλευα σε διάφορες επιχειρήσεις, πήγαινα στη δουλειά μου κάθε πρωί και επέστρεφα στο σπίτι αργά το απόγευμα, αν δεν έλειπα σε ταξίδι. Η γυναίκα μου Elizabeth και εγώ, ζούσαμε τις προσωπικές μας, ξεχωριστές ζωές, κατά τη διάρκεια της ημέρας. Τα κοινά μας ενδιαφέροντα περιορίζονταν στα παιδιά μας, τους γονείς μας και τον ελεύθερο χρόνο, όσον απέμενε. Ήταν πάντα ανεξάρτητη, και της προκαλούσε εντύπωση το γεγονός ότι ήθελα να πουλήσω τον πολύτιμο χρόνο μου σε μια επιχείρηση. Πώς όμως θα ρυθμίζαμε τις ζωές μας όταν μεγάλωσαν τα παιδιά μας και αποφάσισα και εγώ να γίνω ελεύθερος επαγγελματίας χωρίς να έχω ένα σπίτι να συντηρήσω; Η έρευνα που είχα κάνει τα προηγούμενα χρόνια στα διαφορετικά μοντέλα έγγαμου βίου μεταξύ στελεχών επιχειρήσεων, μου έδωσε κάποιες ιδέες. Ανακαλύψαμε, ωστόσο, ότι έπρεπε να αλλάξουμε εκ βάθρων τον τρόπο ζωής μας, προκειμένου να αντιμετωπίσουμε με τον καλύτερο τρόπο τη νέα κατάσταση.

Πώς μαθαίνουν οι ψύλλοι; Συχνά λέω, ότι θυμάμαι ένα μόνο πράγμα από τα σχολικά μου χρόνια – το σιωπηρό μήνυμα ότι όλα τα προβλήματα του κόσμου έχουν ήδη λυθεί, και οι λύσεις τους βρίσκονται στο μυαλό του δασκάλου ή το πιθανότερο στις τελευταίες σελίδες των σχολικών βιβλίων· το μόνο που μου απέμενε να κάνω ήταν να μεταφέρω αυτές τις απαντήσεις στο κεφάλι μου. Όταν προσλήφθηκα για πρώτη φορά σε μια επιχείρηση, υπέθεσα ότι θα συνέβαινε το ίδιο: οι ανώτεροί μου, ή κάποιος σύμβουλος θα είχε όλες τις απαντήσεις. Ήταν μεγάλο σοκ για μένα, όταν συνειδητοποίησα ότι όφειλα να βρω τις δικές μου λύσεις και ότι πολλά από τα προβλήματα που έπρεπε να αντιμετωπίσω σχετιζόνταν